

Purgatórium és népakarat: a ruandai megbékélési törekvések mérlege

T. Horváth Attila

Tizennégy év telt el a ruandai válság kirobbanása óta, amely nemcsak a sok krízist megélt afrikai kontinens történetében volt különleges súlyú eseménysorozat, hanem a világtörténelem egyik legnagyobb tragédiája is. E cikk a krízis utáni konszolidációs törekvések két eszközét, a „purgatóriumként” működő „ingando” nevű átnevelő táborok és a „gacaca” nevű népi bíróságok történetét és hatását mutatja be.¹

Az 1994-es ruandai krízis

Az ezer domb országának is nevezett, a Tizsántúlnál alig nagyobb területű ország lakóinak száma meghaladja a tízmilliót, túlnyomó többségük földművelésből él. A társadalmat a gyarmatosítás előtt – hasonlóan a szomszédos, úgynevezett tóközi államokhoz – sajátos szerkezet jellemezte: a lakosságnak körülbelül 85 százaléka földműves (hutu), kisebb része (mintegy 15 százaléka) állattenyésztő tuszi: rajtuk kívül éltek még a tuák, a lélekszámuk az egy százalékot sem érte el, ők gyűjtögetéssel vagy kézműparral foglalkoztak. E három csoport ugyanazt a nyelvet beszélte, ugyanazon a területen éltek, válásuk is közös volt, de e társadalomban a katonáskodó tuszi rétegnek sokkal nagyobb politikai befolyása volt, mint a többinek. A kis ország uralkodói rétege évszázadok óta a tuszik által dominált Nyiginya-klán tagjai közül került ki. A berlini konferencia (1885) után Ruanda német gyarmat lett, majd az első világháború után vált belga mandátumterületté. A közvetett kormányzást a belga hatóságok az általuk – faji alapon – felsőbbrendűnek tekintett tuszokra alapozták, így az ő korábban is nagy befolyásuk csak még jobban megnőtt. A tuszik nagy részének ősei valószínűleg évszázadokkal ezelőtt érkeztek azokról az északkelet-afrikai területekről, ahol a közel-keleti civilizációk hatása még érzékelhető volt. Rátelepültek a helyi – bantu nyelvű – földműves közösségekre (a hutuk őseire), kialakítva a már említett sajátos társadalomszerkezetet.¹ A korabeli gyarmati tisztviselők a tuszik „civilizációs missziójáról” beszéltek, és jócskán túlértékelték az „idegen” és „fehérebb” tuszik hatásának jelentőségét.

A két csoport viszonyát jobban megterhelte az, hogy a gyarmati törvénykezés merev etnikai címkévé változtatta a korábban bizonyos mértékig átjárható hutu–tuzsi kategóriát. A rendszer mindenben a tuzsikat favorizálta, az oktatás, az adminisztráció területén számarányukat jócskán meghaladó mértékben érvényesültek, amely kiváltotta a kisszámú hutu értelmiségi gyűlöletét.

A második világháború utáni függetlenségi törekvések Ruandát sem kerülték el. Az ötvenes évek végére a belga hatóságok inkább a többségi és egyre nagyobb befolyásért harcoló hutukat kezdték el támogatni, mert látszott, hogy ők lesznek a független Ruanda új urai.

Az ország 1962-ben kiáltotta ki függetlenségét, de már korábban, 1961-ben megtartották az első választásokat, amely a hutu emancipációt központi kérdésként megfogalmazó Parmehutu (*Parti du mouvement de l'émancipation hutu*) nyert meg. A visszájára fordult hatalmi helyzetben a tuzsikat üldözni kezdték, így sokan menekültek a szomszédos országokba.

Grégoire Kayibanda (1961–1973), majd az őt vértelen puccsal felváltó Juvénal Habyarimana (1973–1994) elnökök országglása alatt a hutuk kezében összpontosult minden politikai hatalom. Tuzsik csak az etnikai számarányokat figyelembe véve kerülhettek az iskolákba és az állami posztokra. Habár Habyarimana politikájának központi kérdése volt az emigráns tuzsik visszatérésének megakadályozása, valamint az etnikai kvóták általi kormányzás, de a Kayibanda-időszakhoz képest kisebb volt a feszültség a hutu–tuzsi viszonyban.

A kétpólusú világrendszer összeomlásával Afrika stratégiai értéke lényegesen lecsökkent. A kilencvenes évek elejétől a donor országok további támogatásait a demokratikus intézményrendszerek kiépítésétől tették függővé. Az új politikai klímában a legtöbb afrikai rezsimnek változtatnia kellett korábbi politikáján. Habyarimana elnöknek – amellet hogy országában kénytelen volt engedélyezni a pártok működését – egy sajátos problémával is szembe kellett néznie: a szomszédos Ugandában hatalomra jutó Yoweri Museveni harcában emigráns ruandai tuzsik is támogatták, akik így politikai és katonai hatalomhoz jutottak. Politikai szervezetük az RPF (*Rwandan Patriotic Front*) volt.² Ők nem tettek le a Ruandába való visszatérésről, és 1990 végén egy katonai akció eredményeképpen átlépték a határt. Habyarimana – külső segítséggel – vissza tudta szorítani őket. A nemzetközi közvetítők a szemben álló felek közötti megegyezést szorgalmazták, amelynek eredménye az 1993 augusztusában megkötött *arushai egyezmény* lett. Ennek értelmében Habyarimana hatalma lényegesen lecsökkent volna: RPF-tagokat is be kellett vonnia az átmeneti kormányba és a hadseregbe, valamint 22 hónapon belül választásokat kellett kiírnia. Arushában született döntés arról is, hogy a szerződésben foglaltak betartásának ellenőrzésére az ENSZ katonai missziót küld.

Az egyezmény létrejöttét teljes kudarcként átélő ruandai szélsőséges – hutu – erők szervezkedni kezdtek, listákat állítottak fel az ellenségnek tekintett személyekről.

Amikor 1994. április 6-án Habyarimana elnök gépét Kigali közelében – máig tisztázatlan körülmények között – lelőtték, elszabadult a pokol. A merényletet követő száz napban legyilkolt, jórészt tuszi áldozatok számát nyolcszázezer és egymillió közé teszik. Az ENSZ-alakulatokat – tíz belga kéksisakos meggyilkolása miatt – már a merénylet utáni napokban kivonták. Az ugandai segítséggel előrenyomuló RPF augusztusra az ország egész területét ellenőrzése alá vonta. Az ezt követően alakult nemzeti egységkormány többpárti volt ugyan, de az RPF kezében összpontosult a tényleges hatalom.

A válság után

Az ENSZ-erők csak az RPF győzelme után vonultak be újra Ruandába, és az 1996 márciusában történt kivonásukig a helyszínen maradtak. Az új kormánynak olyan mély társadalmi-politikai-gazdasági válsággal kellett szembenéznie, amelyhez fogható kevés volt a történelemben. A lakosság tíz-tizenöt százalékát megölték, körülbelül kétmillió ember menekült el lakhelyéről, de még az ország területén maradt és másik kétmillió el is hagyta Ruandát. Pénzeszközök, szakemberek gyakorlatilag nem maradtak, emellett az infrastruktúra is teljesen elpusztult.³

Új rétegeként jelentkeztek a gyakran több évtizedes emigrációból visszatért tuszik, akiknek létszáma 1994 végére elérte a 750 ezer főt.⁴

Ruanda gazdasága már Habyarimana idején nagymértékben függött a segélyek és kölcsönök folyósításától. A válság után a donor országokat kétféle attitűd vezérelte: egyrészt némi szimpátiát tápláltak az új kormány iránt, amely ötvöződött a népirtás alatti tehetetlenség okozta lelkiismeret-furdalással, másrészt látták, hogy a hatalom által gerjesztett megosztó politika mekkora tragédiához vezetett, ezért a nemzeti megbéklés politikájához kötöttek minden támogatást.⁵

Az átmeneti kormánynak a legnagyobb külpolitikai problémát a zairei menekült-táborokban lévő hutu menekültek jelentették, akik közül sokan az előző rendszer funkcionáriusai voltak, és katonaként vagy a népirtó Interahamwe milícia tagjaként fegyverrel is rendelkeztek. Az ENSZ által folyósított gyorssegélyek nagy része a menekülttáborokba került. Az egyébként is instabil zairei belpolitikai helyzetet tovább súlyosbították ezek a hutu menekültek.

A táborokban lévő szélsőséges erők, akik gyakran terrorizálták a többieket, és támadást terveztek Ruanda ellen, jó ürügyet szolgáltattak az RPF-nek arra, hogy Zaire területén katonai akciókat hajtson végre. 1996 októberében az RPF támadást indított a táborok ellen, és több ezer embert, köztük sok ártatlant ölt meg. Ennek következtében sok hutu visszatért Ruandába, mások továbbmenekültek, és a kongói konfliktus fegyveres harcaiban nagy szerepet vállaltak.⁶

A '94-es válság okozta sebek rendkívül lassan gyógyulnak. A kormány azért, hogy a gyakran hangoztatott megbékélés politikáját elősegítse, két cél megvalósítását deklarálta: az egyik a „büntetlenség kultúrájának” megszüntetése, azaz az igazságtétel, a bűnösök megbüntetése, mert a népirtás lendületét, „népmozgalom” jellegét az is elősegítette, hogy a függetlenség elnyerése óta több hullámban bekövetkező tusziellenes atrocitásokért korábban senkit sem vontak felelősségre. A másik fontos teendő a korábban – legalábbis a jelenlegi rezsim vezetői szerint – egységes ruandai nemzeti identitás újjáélesztése.

Az ENSZ támogatott minden ilyen irányú törekvést, és mindenekelőtt nemzetközi törvényszéket hozott létre a tanzániai Arushában a főbűnösök elítélésére. A nürnbergi törvényszék mintájára létrehozott ICTR (*International Criminal Tribunal for Rwanda*) munkájának a megítélése eléggé ellentmondásos. A bíróság az 1994. január 1. és december 31. közötti népirtó és egyéb súlyos bűncselekmények kivizsgálására és büntetésére jogosult, amelyeket vagy Ruanda területén bármilyen nemzetiségű állampolgár, vagy Ruanda területén kívül ruandai állampolgár követett el. A csaknem hatvan fogvatartott ügyeinek kivizsgálása és az ítéletek meghozatala rendkívül lassan zajlik. A bíróság működésének nehézsége, a tanúk szállításának és védelmének problémái, a ruandai kormánnyal való ellentétek, valamint nem utolsósorban az Arushában fogvatartottak életkörülményeinek kirívóan kényelmes volta miatt elégedetlenség töltötte és tölti el a ruandai lakosságot, főként a túlélőket. Jogi problémát jelentett az is, hogy az ICTR nem alkalmazhat halálbüntetést, szemben Ruandával, ahol 1998-ban többeket kivégeztek népirtásért. Őket – elvileg – kisebb bűnök terheltek, mint az Arushában fogva tartottakat.⁷

Ruandában az RPF népirtást lezáró rendteremtése után rengeteg ember került börtönbe valós vagy vélt bűnök miatt. A fogvatartottak számáról egészen pontos adatok nincsenek. Egy 1999-ben készült összesítés szerint körülbelül 120 ezer gyanúsított ült ekkor börtönben.⁸ A fogvatartottak általában embertelen körülmények között éltek a túlszűfolt börtönökben. Sokan családfenntartóként kerültek ide, amely nagy terheket rótt a család többi tagjára, főként az asszonyokra. Óriási akadályt jelentett a képzett bírák, jogászok, ügyvédek hiánya: közvetlenül a népirtás után mindössze ötven ügyvéd maradt, akik közül többen tapasztalatlanok voltak büntetőügyekben, egyesek pedig féltek védeni a népirtással gyanúsítottakat.⁹ Az ország külföldi támogatásokat felhasználva kezdte el a jogászképzést, amely lassan haladt.

A kormány a rendkívül lassú bíraskodási ügymenet kezeléséhez 1996-ban fogott hozzá, akkor, amikor a hutu menekültek legnagyobb hulláma tért vissza a szomszédos országokból. Közülük sokan szintén börtönbe kerültek, mert a letartóztatások – általában jogszerűtlenül – folyamatosan zajlottak a feljelentések alapján. Ekkor törvényt hoztak arról, hogy az elsőfokú bíróságokon és a katonai törvényszékeken belül speciális bíróságokat kell létrehozni, amelyek az 1990. október 1. és 1994. december 31. között elkövetett népirtó és emberiség elleni bűncselekmények kivizsgálásával foglalkoznak.

Hosszabb távú hatása volt annak a rendelkezésnek, amely szerint négy különböző kategóriába kell sorolni a gyanúsítottakat.

Az elsőbe azok kerültek, akik kitervelői, szervezői, felbujtói vagy felügyelői voltak a cselekményeknek. Ők főként a bürokrácia és a katonai vezetés tagjai közül kerültek ki. Ebbe a kategóriába tartoztak még a különösen sok embert meggyilkoló vagy nőket erőszakoló elkövetők is.

A második kategóriába azok tartoznak, akik szándékos elkövetőkként, vagy azok társaiként gyilkoltak, vagy más súlyos erőszakos cselekményt követtek el, vagy gyilkolni akartak, de áldozatuk nem feltétlenül vesztette életét. A harmadik kategóriába azok, akik nem gyilkos szándékkal követtek el bűncselekményeket, a negyedikbe pedig azok, akik nagyon elleni bűncselekményeket követtek el.

A perek tárgyalásának a kormány által várt, számottevő gyorsulása nem következett be. 1996 és 2000 között mindössze hatezer ítélet született, amely, figyelembe véve az akkor körülbelül 120 ezer fogvatartottat, az összes ügy megtárgyalásának időtartamát majdnem száz évre toltta volna ki.¹⁰ A probléma megoldásának alternatíváit már 1998-ban elkezdték kidolgozni, amelynek eredménye a 2001-ben meghozott törvény lett, amely sajátos, a ruandai hagyományos társadalomban ismeretes és a modern európai joggyakorlattól eltérő módon működő, úgynevezett *gacaca* bíróságok felállítását rendelte el.

A gacaca bíróságok

A *gacaca* eredetileg a legtöbb afrikai társadalomban ismeretes faluközösségi bíraskodás ruandai megfelelője volt. Múltbéli szerepéről a szájhagyományok révén tudunk. A szó jelentése fű, mező és a szabadban történő tárgyalásra utal: a megvádolt személy és családja, a vádlók, tanúk, valamint az adott közösség tagjai egy helyen a szabadban összegyűltek, és megvitatták a történéseket. Az ülést az „inyangamugayo”-nak nevezett személyek vezették, akik a közösség idősebb vagy nagy tekintélyű tagjai közül kerültek ki. (Az elnevezés jelentése „makulátlan, becsületes személy”). Ítéletet a tanúk meghallgatása és a körülmények mérlegelése után hoztak. Ha vétkesnek találták a vádlottat, előírták a kártalanítás mértékét, amelyet a bűnös családja fizetett meg. Eltérően a modern bíraskodástól, a konfliktuskezelés holisztikus jellegű volt és nem különültek el benne élesen a nyomozás, a mediátori tevékenység, tanúmeghallgatás stb. szakaszai. Az 1920-as évektől a gyarmati törvénykezés kiszorította a *gacaca* bíraskodást.¹¹

A 2001-ben hozott törvény újra bevezette a *gacaca* bíróságokat.¹² A hivatalos indoklás szerint azért ezt a módját választották az ítélethozatalok mindenki számára látható elhúzódásának orvoslására, mert ez a bíraskodás a ruandai kultúrában gyökerezik, és mindenki ismeri. Valójában olyan bíraskodást alkottak, amelyet egyfelől korántsem

ismer mindenki – főként a fiatalabb generáció számára újdonság – másrészt sok tekintetben különbözik az eredetitől. Az új gacacában például nincs kollektív (családi) felelősségvállalás, viszont kiszabhatnak börtönbüntetést, amely a régiben nem volt. Sajátos hibrid rendszer jött tehát létre, amelyet egyes kutatók egyszerűen a laikusok által végzett decentralizált bírászkodási rendszerként határoznak meg.¹³

A kormányzat a gacaca bíróságokat több céltól vezérelve vezette be:

1. Megismerni és megismertetni az emberekkel, hogy mi történt a népirtás alatt. Emiatt szemtanúkat kell keresni és listákat kell írni az elkövetőkről és az áldozatokról. Sok helyütt túlélők sem maradtak, ezekben az esetekben legalább meg kell próbálni rekonstruálni a történeteket.
2. Felgyorsítani a népirtással gyanúsítottak pereit.
3. Megszüntetni a büntetlenség kultúráját.
4. Megbékéltetni a ruandaiakat, és megerősíteni egységüket.
5. Bebizonyítani, hogy a ruandai társadalom képes arra, hogy megoldja saját problémáit a saját szokásokra alapuló igazságszolgáltatás segítségével.¹⁴

A gacaca bíróságok felépítése több szintű, és a Ruandában igen fejlett közigazgatási hierarchiára épül.¹⁵ Két szintje van a bíróságoknak, a kisebbik a falusi, a nagyobbik a körzet szintjén működik. Ez utóbbi két részre oszlik: a tulajdonképpeni körzeti, valamint a fellebbviteli bíróságra.

A járási bíróságok közgyűlése 18 éven felüli személyekből állhat. Delegáltak kerülnek ki közülük a szektor szintjére is. A közgyűlés tagjaiból választják az inyangamugayókat is, akiknek 21 évnél idősebbeknek és makulátlan jellemű személyeknek kell lenniük. Kilenc inyangamugayo bíró és öt helyettes alkotja a bíróságot.¹⁶

A megalakult bíróságok első feladata a megfelelő információk összegyűjtése volt a meggyilkoltakról, elkövetőkről, esetleges szemtanúkról és minden egyéb, az ítélethozatalt megkönnyítő körülményről. Mindenkinek kötelező adatot szolgáltatnia, de a nemi erőszakkal kapcsolatos esetekben, az áldozatoknak a megbélyegzéstől való védelme miatt, az adatgyűjtés és feldolgozás nem publikus. Az áldozat vagy szemtanú egy olyan bírát választhat, amelyben megbízik, és a nyilvánosság kizárásával szolgáltatathat információkat a történetekről.

A szektorszintű bíróságok bíráit a falusi szintű testületek bírái közül választják. E bíróságok működése hasonló, mint a falusiaké, de más súlyosságú bűncselekményekben ítélezhetnek. Az első kategóriába tartozó, tehát a legsúlyosabb bűncselekményt elkövetők ügyeiben nem ítélezhet a gacaca bíróság. A gacaca által kiszabható legsúlyosabb büntetés harminc év volt 2007-ig. Ekkor az igazságtétel további gyorsítását elősegítő törvénymódosítás következtében a bírák létszámát lecsökkentették hét esküdtre és két helyettesre, valamint a korábban az első kategóriába tartozó, tehát legsúlyosabb bűnökkel vádolt vádlottak egy része felett is ítélezhettek. Ekkortól a legmagasabb kiszabható büntetés már az életfogytiglan volt.¹⁷

Ruanda 2007-ben egyébként eltörölte a halálbüntetést, amely egyik akadálya volt az Arushában elítéltek hazaszállításának.

A bíróságok hetente egyszer üléseznek. A bírák először ismertetik a vádakot a vádlottal, akit sokszor távol fekvő fegyintézetekből hoztak el a hatóságok. A vádlott válaszol a vádakra, majd következnek a tanúkihallgatások. Mindenki szót kaphat az ülést vezető bíraktól. Egy-egy ülés órákig is eltarthat a bűncselekmény jellegétől, a bírák felkészültségétől és az esetlegesen felmerülő új körülményektől, újonnan jelentkező tanúktól függően.¹⁸ Az ülés végén a bírák kihirdetik az ítéletet, amely ellen tizenöt napon belül fellebbezhet a vádlott. Az információk elhallgatását és a hamis tanúzást büntetik. A tanúvallomások gyakran újabb büntetéseket tárnak fel, vagy tisztázzák a vádlottat egyes bűnök alól. Lényeges mozzanat, hogy az elítéltnak nyilvános megbánást kell tanúsítania, amely csökkentheti a büntetés nagyságát, csakúgy, mint a vádlott által szolgáltatott információk a további elkövetőkről.

A bírák szakmai képzését, és a bíróságokkal kapcsolatos koordinációt egy kormányzati szerv, az NSGJ (*National Service of Gacaca Jurisdictions*) látja el. Az általa szervezett jogi gyakorlatpaló tanfolyamok, valamint szakmai füzetek segítik a bírók képzését.¹⁹

Egyes főleg az északi területeken lévő falvakban a bíróságok a munkájukat már 2007 tavaszán befejezték, mivel errefelé eleve kevesebb volt a népirtás áldozatainak a száma.²⁰

E bíróságokkal párhuzamosan egy másik sajátosan ruandai intézmény, az úgynevezett ingando táborok azok, amelyek a kormány elképzelései szerint fontos eszközei lehetnek a megbékélésnek.

Az *ingando* táborok

A hivatalos elképzelés szerint a táborok célja, hogy olyan ideológiai nevelést adjon a résztvevőknek, amely elősegíti a megbékélést, „érzékenyvé tegyen a nagy nemzeti kérdések iránt”, történelmi és állampolgári ismereteket adjon, újra összeforrassa a krízis során kettészakadt ruandai identitást.²¹ Az elnevezés a gacacához hasonlóan hagyományos társadalmi intézményre utal: a múltban egy adott közösség idős, nagy tekintélyű tagjai összegyűltek és elvonultak, hogy a mindenkit érintő problémákat – például háború, aszály, – megvitassák, és döntéseket hozzanak.²² A táborokat a kormány által létrehozott *National Unity and Reconciliation Commission* koordinálja, amely egyes célkitűzéseiben még az 1993-as arushai szerződés örököse. Hasonló jellegű, ideológiai képzést nyújtó táborokat az RPF már Ugandában 1990 és 1993 között, tehát még a ruandai népirtás előtt működtetett. Ezekben a táborokban a három hétig tartó szemináriumok elvégzése után a résztvevők a falujukba visszatérve terjesztették az RPF-barát propagandát.²³

A táborok szervezése 1996-ban vett nagy lendületet. Eredetileg a visszatérő tuszi lakosságnak az integrációját szolgálták. Mivel ők sok különböző országból tértek vissza, és sokuknak kevés információjuk volt a ruandai realitásokról, a táborok tanfolyamai segítették a beilleszkedést. Ebben az évben sok hutu menekült is visszatért, akiket szintén segíteni kellett. 1999 óta már az ország egész területén szerveznek táborokat a legkülönbözőbb társadalmi csoportoknak: katonáknak, vallási vezetőknek, adminisztrátoroknak, egyetemistának, prostituáltaknak stb. A foglalkozások több naptól több hónapig tarthatnak.

Kiemelten fontos kérdés a Kongói Demokratikus Köztársaságból visszatérő fegyveres csoportok egykori tagjainak reintegrációja. A Kongó keleti részén harcoló fegyveres csoportok tagjainak nagy része olyan hutu katona, akik még a '94-es események eredményeként kerültek az országba. A 2004-es békeszerződés óta a ruandai vezetés és a kongói ENSZ-erők közös célja, hogy őket lefegyverezzék és visszaküldjék Ruandába. Akik feladják magukat, és előjönnek a bozótból, az első szakaszban szűrésen esnek át, ahol megvizsgálják, hogy részt vettek-e népiirtó vagy háborús cselekményekben. Ha igen, a súlyosságától függően kerülnek gacaca vagy normál bíróságra. Akik nem bűnösök, azok ingando táborokba kerülnek, ahol attól függően töltenek több vagy kevesebb időt, hogy melyik csoportba sorolták őket. Akik korábban a FAR (*Force Armée Rwandaise*, Habyarimana hadserege), vagy az RPF fegyveres szárnyához tartozó RPA tagjai voltak, két hetet, azok a főként hutu katonák pedig, akik a kongói fegyveres harcokban is részt vállaltak, két hónapot töltenek az ingando táborokban. A bozótban harcoló csoportok tagjainak kevés valós információjuk volt és van a ruandai életkörülményekről, mert vezetőik gyakran félreinformálják őket, hogy tovább harcoljanak, és féljenek a visszatéréstől. Sokan féltek és félnek a felelősségre vonástól és a bosszútól amely Ruandában várhatja őket. Az utóbbi néhány évben felgyorsult a leszerelés, mert több ismert kongói (hutu) gerillaparancsnok feladta magát. Ennek propagandaértéke óriási, amelyet az ENSZ és a ruandai vezetés egyaránt igyekszik kihasználni.

A táborokban az egykori katonák főként ideológiai nevelést kapnak, sportolnak és közös beszélgetéseken vesznek részt, amelyeken a ruandai élet praktikus kérdései is szóba kerülnek.

Az ingando táborok másik fontos célcsoportját a leendő egyetemisták, főiskolások képezik. Évente körülbelül háromezer diák vagy leendő diák vesz részt kötelezően a táborokban, amelyről igazolást kapnak.²⁴

A diákok oktatása három szakaszban zajlik: az elsőben az önálló gondolkodást és a kritikai elemzés technikáit kell elsajátítaniuk. A második fázisban az ország elé tornyosuló problémákat kell megfogalmazniuk, a harmadikban pedig kiscsoportos foglalkozások keretében a megoldásokon gondolkozniuk.²⁵ A diákok uniformist viselnek, és egy botot kapnak, amely fegyvert jelképez. Ezzel a pszichológiai trükkel igyekeznek csökkenteni a hadsereg iránti félelmet, mert a népiirtás hatékonyságát az is növelte,

hogy a civilek nem mertek ellentmondani a katonák parancsainak, az egyenruhás személyeket egész Ruandában félelem övezte.²⁶

A táborok egyik legfontosabb ideológiai célkitűzése, hogy kiirtsa a leendő értelmiségiek gondolkodásából az etnikai különbségek mítosztát.

A '94-es ruandai krízis kirobbantásában központi szerepe volt a megosztó, etnikai-faji alapú ideológiáknak. A hutuk által dominált társadalompolitikai gondolkodását és a nyílt diskurzust is a hutu–tuzsi dichotómia határozta meg. A történelmet a két csoport kibékíthetetlen ellentétéből, a közöttük lévő harcból vezették le a közvéleményt alakító politikusok, értelmiségiek, amelynek nagy szerepe volt abban, hogy közöttük a szakadék áthidalhatatlanná váljon. Az RPF a társadalomtudósok többségével egyetértésben a hutukat, tuszikat és tuákat a közös nyelv, lakóhely és kultúra miatt nem tartja külön etnikumoknak, hanem egy népnek. A népirtás utáni időszakban a kormány szinte azonnal megkezdte a közös banyarwanda nemzeti identitást megerősítő propagandát. A hutu, tuzsi, tua szavak szinte tabunak számítanak azóta is a sajtóban és a nyilvánosságnak szánt politikai megnyilvánulásokban. Fontos megjegyezni, hogy a hivatalos ideológiai szerint a banyarwanda identitást nem megteremteni, hanem visszaállítani kell, mert az a múltban egységes volt. Ebből adódik a táborok másik lényeges feladata: meg kell ismertetni a diákokat a történelemmel.

A kormány törekvése az, hogy a következő években a lakosság lehető legszélesebb rétegei legalább egyszer részt vegyenek ingando táborban.

Ellentmondások a gyakorlatban

A két intézmény működését több független szakértő és nem kormányzati szervezet is megvizsgálta, és feltárta azokat az ellentmondásokat, amelyek a fentebb felvázolt kormányzati elképzelések és a napi gyakorlat között feszülnek. A legnagyobb probléma a konszolidációs folyamat politikai dimenziójához kötődik: nem lehet úgy valódi megbékélésről beszélni, ha a kormány nem tartja be a demokrácia szabályait. Habár a közrend, az infrastrukturális fejlesztések, a köztisztaság, a közbiztonság és makrogazdaság terén az ország hatalmas előrelépést tett az elmúlt tizennégy évben, a kormány nem tűri a valódi ellenzéki politizálást, és kemény kézzel számol le a máskéntgondolkodókkal. A Human Right Watch és más szervezetek beszámolóit egyöntetűen számolnak be a két elnökválasztás és a helyi választások során tapasztalt visszaélésekről, amelyek főként a szavazópolgárok megfélemlítéséből, a választási bizottságok manipulálásából állnak.²⁷ Az NGO-k működése egyébként sem egyszerű: 2004-ben többek működését megtiltották „népirtó ideológia” terjesztése miatt.²⁸

Az ellenzéki politikusokat '94 óta folyamatosan retorziók érik. A legjelentősebb ügyek egyike volt az, amikor 1998-ban Kenyában – szinte bizonyosan a ruandai titkosszolgá-

lat – meggyilkolta Seth Sendashongát, egykori RPF alapító tagot és belügyminiszter, aki politikai okok miatt emigrált az országból. A másik jelentős ügy Pasteur Bizimungu egykori elnöknek és Charles Ntakirutanka miniszternek a letartóztatása volt 2001-ben. Ők több társukkal együtt a „megosztó politika” és az állam biztonságának veszélyeztetése vádjával kerültek bíróság elé, amely máig az egyik legsúlyosabb vád, amely megfogalmazódhat az ország polgáraival szemben. Valódi „bűnük” hogy korábban pártot alapítottak, amelyet betiltott a kormány.

A 2003-as parlamenti és elnökválasztás mutatta a legjellemzőbben a demokratikus intézmények működésének problémáját: az év elején betiltották – szintén „megosztó politika” miatt – a legnagyobb ellenzéki pártot, az MDR-t (*Mouvement démocratique républicain*). A elnök újra Paul Kagame lett a szavazatok 95 százalékát elnyerve, de sok független szervezet, beleértve az Európai Unió választási megfigyelő csoportját, jelezte a választások során tapasztalt hiányosságokat.²⁹

A sajtószabadság terén szintén nagy hiányosságok vannak. A független lapok újságíróit rendszeresen zaklatják, börtönbe zárják, sokuk emiatt öncenzúrára kényszerül. A Freedom House sajtószabadsággal kapcsolatos 2008-ban készült felmérése a 185. helyre sorolja Ruandát 195 ország közül.³⁰

Nem kérdéses, hogy ebben politikai klímában nem működhet igazán hatékonyan egy olyan igazságszolgáltatás, amelyben a gacaca bíróságok félig-meddig amatőr bírái döntenek. A legnagyobb probléma mégsem az amatőrizmus, hanem a „kettős mérce” alkalmazása. A gacaca ugyanis a gyakorlatban nem vizsgálhatja ki az RPF által elkövetett bűnöket, mert azokat az RPF semmiképpen nem fogadja el népirtásnak, hogy a hutu emigráció által sulykolt „kettős népirtás” gondolatát kiiktassa. Eszerint nemcsak a hutu szélsőségesek követtek el népirtást a tuszik és a mérsékelt hutuk ellen, hanem fordítva is ez történt. Az RPF kategorikusan tagadja ezt, nem kis részben a „népirtás” szónak a nyugati világban való negatív asszociációi miatt.³¹ A párt vezetői nem tagadják az elkövetett – háborús – bűnöket, de azokat mindössze a parancsnokok által nem engedélyezett szórványos túlkapásnak minősítik. Ezek közül az esetek közül egyeseket a ruandai katonai törvényszékek kivizsgáltak, de e pereknek főként csak propagandaértékük volt. 1990 és 1997 között mindössze tíz esetben ítéleztek RPF-parancsnokok felett. A 2001-es gacaca törvény még tartalmazott hivatkozásokat a háborús bűnök kivizsgálására, de a 2004-es új törvényből már hiányzott ez, amelynek oka, hogy túl sok igény érkezett a lakosság részéről a RPF tetteinek vizsgálatára.³²

A tény, hogy kétféle elbírálású áldozat él az országban, nem jelenthet igazi igazságtételt. Az RPF áldozatának lenni a hatóságok szemében „gyanús”. A kérdést vizsgáló ugandai kutató, Mahmoud Mamdani szerint a népirtás előtti kormányzati kommunikációban direkt módon megfogalmazódó etnikai-faji retorikát felváltotta egy sajátos nyelvezet. Ez a fogalmi rendszer is merev kategóriákra épül, amelyek a népirtással kapcsolatos vélt vagy valós politikai pozícióval hozhatók kapcsolatba. E szerint a „visz-

szatérők" (*returnees*) főként olyan tuszikat jelölnek, akik 1994 után érkeztek az országba. Sokuk jobban beszél angolul, vagy a térségben elterjedt közvetítőnyelven, a szuahélin, mint kinyarwanda anyanyelvén. A „menekültek” a szerint oszthatók két csoportra, hogy 1994 előtt (OCL, „*old caseload refugee*”, azaz jórészt tuszi) vagy után (NCL, „*new caseload refugees*”, azaz jórészt hutu) váltak menekültté. Az „áldozatok” vagy tuszik, vagy mérsékelt hutuk. A „túlélők” minden esetben tuszik, amely arra a percepcióra épül, hogy a népirtás csak a tuszikat érintette, következésképpen minden tuszi, aki a népirtás alatt Ruandában élt, túlélő. Az „elkövető” csak hutu lehet, amely láthatóan jelzi azt, hogy a hivatalos, nemzeti egységet propagáló diskurzus ellenére a korábbi tuszi–hutu dichotómia továbbél. A lakosság ugyanis könnyedén dekódolja a mégoly korrektnek tűnő felosztást. Mamdani szerint: „A feltételezés az, hogy minden hutut megölték, aki ellenállt a népirtóknak. Ennek a feltevésnek az a fonáksága, hogy minden ma élő hutu vagy aktív résztvevője, vagy passzív nézője volt a népirtásnak. Morálisan, ha nem is jogilag, de mindkettő bűnös. A dilemma az, hutunak lenni ma Ruandában azt jelenti, hogy feltételezik róla, hogy elkövető is egyben.”³³

A kongói hutu menekülttáborok elleni támadás során elkövetett tettek, valamint a kibehói táborban történtek miatt sem lehet senkit sem gacaca bíróság elé citálni, mert ezek 1994 után történtek. Kibehóban olyan tábor működött, ahol az RPA elől menekülők maradtak, összesen körülbelül 120 ezer ember. 1995 áprilisában – a népirtásban részt vevő személyek kiszűrésének ürügyén – több ezer embert gyilkoltak meg az RPA-katonák, amely a külföldi megfigyelők szeme láttára történt.³⁴ Az eljáró RPA-parancsnok mindössze felfüggesztett büntetést kapott a ruandai katonai törvényszéktől.³⁵

A bíraskodás gyakorlata is sok nehézséggel jár. Valójában tizennégy év távlatából nagyon nehéz feltárni az események lefolyását. Nehéz a személyes felelősség kérdését megállapítani olyan esetekben – és a legtöbb ilyen – amikor az elkövetők csoportosan követték el tetteiket. Sok egykori tanú vagy áldozat nem szívesen beszél a szenvedésekről. Mások elköltöztek, és az utazásuk az afrikai viszonylatban jó úthálózattal rendelkező országban sem egyszerű. Az áldozatokat és a tanúkat gyakran megfélemlítik, gyilkosságok is előfordultak.

A kormánynak a börtönök zsúfoltságát csökkentő három amnesztiarendelelete is értetlenséget okozott: 2003-ban 23 ezer, 2005 júliusában 36 ezer, 2007 elején nyolcezer fogvatartottat engedtek ki a börtönökből, azzal a feltétellel, hogy az ingando táborban kapott képzést követően gacaca bíróság elé kötelesek állni.³⁶ A népirtás túlélőit tömörítő szervezetek ezt követően több atrocitásról és megfélemlítési kísérletről számoltak be.³⁷

A fogvatartottak és családtagjaik gyakran nem bíznak a bírák pártatlanságában. A 170 ezer inyangamugayónak körülbelül a tíz százalékát kellett időközben visszahívni a népirtásban való részvétel vádjá miatt.³⁸ Sok elítélt a korrupciót is nagy akadállyal tartja az ítéletek meghozatalánál.³⁹

Az ingando táborok célkitűzéseit a fentiekben felvázolt problémák miatt szintén nehéz egyértelmű sikerként értékelni. A kisebbik probléma, hogy a bozótharcból visszatérő katonákat nem tudja felkészíteni a civil életre, mert ez a rendelkezésre álló idő alatt nem is lehetséges. Nagyobb baj, hogy gyakran nem kapnak kellő felvilágosítást a ruandai realitásokról, a rendkívül rossz munkavállalási esélyeikről.

Külön feszültségek forrása az ingando táborot befejező leszerelőknek nyújtott segély, amelyet igazságtalannak tartanak a kevés támogatást kapó tuszi túlélők.⁴⁰

Az a cél, hogy a kormányhoz hűséges állampolgárokat neveljenek e táborok, a leglátványosabban a diákok oktatásakor mutatkozik meg. A foglalkozások során szóba kerülő témákat – mint például a kormány eredményei, a „banyarwanda ember méltósága”, nyugati és keleti filozófia, történelem, etnikai kérdések, az egység és megbékélés problematikája, és a nemzet elé tornyosuló gazdasági és műszaki kihívások – elvileg meg lehet vitatni, a gyakorlatban kevés az igazi vitahelyzet. A kormány által küldött előadók a múltat sötét színekkel festik le a jelenben tapasztalható pozitív változásokhoz képest.⁴¹ A etnikai különbségek eltörlésének és a nemzeti szintű identitás erősítésének igyekezete vezet a hutu-tuszi-tua fogalmak kerüléséhez az előadások során.

Az iskolai történelemoktatást az RPF a hatalomra kerülése után felfüggesztette, ezért sok diák a táborokban szerezhet először ismereteket a ruandai múltról. A történelemoktatás a Habyarimana-időszak alatt a tuszik idegenségét és a (tuszi) uralkodó, a mwami kegyetlenkedését emelte ki. Az új rezsim ezzel szemben olyan képet fest a múltból, amelyet a közös, békés együttműködés jellemez, a harmóniát emeli ki, és minden probléma forrásául a gyarmati időszakot tartja. Jól jellemzi ezt a történelemszemléletet az RPF *Visszatérünk* című indulójának szövege: „Ruanda gyermekei, hány éve voltunk szomorú sorsunkra hagyva idegenben, de most visszatérünk / A fehér embert okozta mindezt, Ruanda gyermekei, azért, hogy nyitott kapukat találva kiraboljon minket / Amikor megérkeztek, mi még egyetértésben éltünk egymás mellett. Nem örültek, hogy nem tudnak megosztani minket / Kitalálták a különböző eredetet, Ruanda gyermekei: egyeseknek Csádból, másoknak Etiópiából kellett jönniük / Békében éltünk, Ruanda gyermekei, de egyeseket közülünk külföldre üldöztek, hogy soha ne térjenek vissza / Megosztottak minket, Ruanda gyermekei, de a fehérek csapdájába nem estünk / Habyarimana volt az, Ruanda gyermekei, aki csatlakozott a fehérekhez, akik örökre idegenben akartak tartani minket / Mi az Inkotanyik ezt nem fogadjuk el, Ruanda gyermekei, elhatároztuk, hogy harcolni és győzni fogunk / Így hát Ruanda gyermekei, mindenkit hívunk, hogy egyesítsük erőinket Ruanda építésében.”⁴²

A diákok nagy részét lelkesedéssel tölti el a történelem ilyen fajta interpretációja, amely minden bizonnyal hitelesebb képet fest a ruandai múltból, mint koloniális és Habyarimana-időszaké, de ez a szemlélet is politikai célokat szolgál. Ellenhatásként jelentkezik, hogy a kormány törekvése ellenére sem lehet tiltással és az ellenzékiek által gyakorta pusztán agymosásnak tekintett ideológiai neveléssel gyökeresen ki-

irtani a nemzet alatti, etnikai jellegű tudatot és a hozzájuk kapcsolódó sztereotípiákat, mert lehetetlen az állampolgárokat állandóan ellenőrizni.⁴³ Egyesek szerint inkább az etnikumok közötti toleranciát kellene erősíteni azzal, hogy tudatosítják az állampolgároknak, hogy tuszinak, hutunak, vagy tuának lenni nem feltétlenül ellentétes azal, hogy banyarwanda is legyen az egyén, mivel az identitás többszörös és dinamikus természetű.

Összegzés

A két intézmény működése magában hordozza az egész konszolidációs folyamat elmentmondásait. A ruandai tragédia súlya akkora, hogy sokkal nagyobb erőket felvontatva sem lehetne gyors sikereket elérni a társadalmi sebek gyógyításában. Mindkét intézmény lényegi célokat fogalmaz meg, amelyeket – legalábbis a szervezés, az infrastruktúra tekintetében – elfogadható szinten valósít meg. Ahogyan Kagame fogalmazott egy vele készült interjúban: „Nem mondom, hogy a siker százszázalékos, de jóval túllépi az ötven százalékot, ami jelentős eredmény. Elég azt a fejlődést látni, amely az országban az elmúlt tíz évben minden területen végbement, és amely a nemzeti kohézió eredménye.”⁴⁴

A gacaca bíróságok által végzett igazságtétel, minden hiányossága ellenére, még mindig jobb, mintha semmilyen próbálkozás nem történt volna. Az ingando táborokban kapott oktatás valóban hozzájárulhat a nemzettudat fejlesztéséhez, az igazi megbékéléshez. De lehet-e mindezt csak a hatalmon lévő erők által elképzelt módon, a valódi kritika, valódi ellenzék nélkül sikeresen megvalósítani? Nem fizet-e túl nagy árat a jelenlegi rendért, a gazdasági prosperitásért egy olyan rendszer, amelyben a lakosság egésze csak a '94-ben győztes RPF által sulykolt ideológiai kereteken belül gondolkozhat? Ha a lakosság többsége a győztesek igazságtételének tartja a népi bíróságokat, nem termelődnek-e újra azok a körülmények a felszín alatt, amelyek a népirtás előtti feszültségeket okozták? Súlyos kérdések ezek, amelyekre a kutatók sem tudják az egyértelmű választ. Ruanda elmúlt tizennégy éve valódi politikai demokrácia nélküli viszonylagos prosperitást mutatott. Ha a következő tizennégy évben a demokratikus politikai intézmények is nagy lendülettel fognak fejlődni, ez a kis ország a térség valódi „nagyhatalmává” válhat.

Jegyzetek

- 1 A prekolonális időszak és a Nyiginya- királyság társadalomtörténeti kérdései, különösen a hututuzi-tua viszony problematikája nagy vitákat vált ki manapság is a történészek, politikusok körében, attól függően, hogy a három csoport között lévő feszültségekre vagy az összetartó kötelékekre helyezik a hangsúlyt az interpretáció során. A témát tárgyaló egyik legismertebb mű: Jan Vansina: *Le Rwanda ancien: le royaume Nyiginya*. Paris: Karthala, 2001.
- 2 Az RPF-et a francia források FPR néven említik (*Front patriotique rwandais*). Az Ugandában alakult szervezetnek az előzménye a RANU volt (*Rwandese Alliance for National Unity*), amely 1979 és 1987 között működött. A politikai szervezet fegyveres szárnya az RPA (*Rwandan Patriotic Army*), franciául APR (*Armée patriotique rwandaise*). Ruandában a kinyarwandán kívül a francia és az angol nyelv is hivatalos, és mivel a források többsége a két európai nyelven íródott, ahol szükséges, mindkét elnevezést közlöm.
- 3 „Rapport sur le génocide au Rwanda, Mai 2000”. *Organisation de l'Unité Africaine*, http://www.africa-union.org/Official_documents/Reports/OUA-Rapport sur le genocide au Rwanda.pdf. (A továbbiakban: *Rapport-OUA*). 165. o.
- 4 *Uo.* 166. o.
- 5 *Uo.* 169–172. o.
- 6 *Uo.* 211–212. o.
- 7 2007 végéig a fogva tartott 61 személy ügyéből mindössze 32 esetben hoztak jogerős ítéletet. „Rwanda. Amnesty International Report, 2008”, <http://thereport.amnesty.org/eng/regions/africa/rwanda>.
- 8 2006 végén 48 ezer gyanúsított várta a pereket. L. „Rwanda. Amnesty International Report, 2007”, <http://report2007.amnesty.org/eng/Regions/Africa/Rwanda>.
- 9 *Rapport-OUA*. 175. o.
- 10 „Chambres spécialisées”. *Service National des Juridictions Gacaca*, <http://www.inkiko-gacaca.gov.rw/Fr/Generalites.htm>.
- 11 Constance F. Morrill: „Reconciliation and Gacaca : The Perceptions and Peace-Building Potential of Rwandan Youth Detainees”. *OJPCR: The Online Journal of Peace and Conflict Resolution*, Vol. 6. No. 1. (2004). 3–4. o. http://www.trinstitute.org/ojpcr/6_1morrill1.pdf.
- 12 „Organic Law No. 40/2000 of 26/01/2001 Setting up »Gacaca Jurisdictions« and Organizing Prosecutions for Offences Constituting the Crime of Genocide or Crimes against Humanity Committed between October 1, 1990 and December 31, 1994”, <http://www.inkiko-gacaca.gov.rw/pdf/Law.pdf>.
- 13 Andrea Algård: *Does the Gacaca system provide an effective remedy in compliance with international norm and standards?* (Master thesis) Lund: University of Lund, 2005. 16. o.
- 14 „The Objectives of the GACACA Courts”. *National Service of Gacaca Jurisdictions*, <http://www.inkiko-gacaca.gov.rw/En/EnObjectives.htm>.
- 15 A közigazgatás legkisebb egysége a „nyumbakumi”. Ez szuahéli nyelven „tíz házat” jelent. Az élén álló vezető feladata a helyi szintű adatgyűjtés a bíróságok munkájához. A következő szint a falu (angolul *cell*, francia forrásokban *cellule*). Utána a körzet (*sector* vagy *secteur*) majd a járás (*district*) következik. A 2006-os közigazgatási reform következtében a korábbi 12 hagyományos főnöki rendszerre épülő és régi elnevezésű tartomány (*province*) ötre csökkent: a fővároson kívül Északi, Déli, Keleti, Nyugati tartományra. L. még: „Administrative Units”. *MINALOC. Republic of Rwanda, Ministry of Local Government*. <http://www.minaloc.gov.rw/spip.php?article16>.
- 16 Organic Law No. 16/2004 of 19/6/2004. Art. 4–6. <http://www.inkiko-gacaca.gov.rw/pdf/Law.pdf>.
- 17 Organic Law No. 10/2007 of 01/03/2007. <http://www.inkiko-gacaca.gov.rw/pdf/Law.pdf>.
- 18 Algård: *i. m.* 19. o.
- 19 L. a szerv honlapját: <http://www.inkiko-gacaca.gov.rw>.

- 20 „Gacaca – End of the Gacaca Trials in a Northern Rwandan District”. *Hirondelle News Agency*, <http://www.hirondellenews.com/content/view/176/99/>, 2007. március 23.
- 21 Frédérique Letourneux: „La tolérance à marche forcée”. *Jeune Afrique*, Vol. 42. No. 2152. (2002. április 14.) 58–60. o.
- 22 Valójában az „Ingando” szó ilyen összefüggésben történő múltbéli használatára nincs sok bizonyíték. A „kuganika” ige jelentette az összejövetel és vita folyamatát, ebből képezték a szót a program mai megalkotói. L. Chi Mgbako: „Ingando Solidarity Camps: Reconciliation and Political Indoctrination in Post-Genocide Rwanda”. *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 18. Spring 2005. 208. o.
- 23 Mgbako: *i. m.* 4. o.
- 24 National Unity and Reconciliation Commission: Ingando http://www.nurc.gov.rw/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=12
- 25 Mgbako: *i. m.* 217. o.
- 26 Letourneux: *i. m.* 59. o. A katonákat egyébként a mai Ruandában is – sok más afrikai (katona)államhoz hasonlóan – félelemmel vegyes tisztelet övezi. Egyes kutatók szerint a ruandai társadalom múltban gyökerező militarista ethosza nemcsak a népirtás „hatékonyságának” az egyik oka, hanem a jelenlegi stabilitás záloga is.
- 27 Human Rights Watch: „Preparing for Elections: Tightening Control in the Name of Unity”, <http://hrw.org/backgrounder/africa/rwanda0503bck.pdf>, 2003. május 8.
- 28 „Rwanda: Parliament Seeks to Abolish Rights Group”. *Human Rights News*, <http://hrw.org/english/docs/2004/07/02/rwanda8996.htm>, 2004. július 2.
- 29 Filip Reyntjens: „Post-1994 Politics in Rwanda: problematising »liberation« and »democratisation«.” *Third World Quarterly*, Vol. 27. No. 6. 2006. 1107–1108. o.
- 30 „Global Press Freedom Ranking 2008”. *Freedom House*, <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=362>.
- 31 Az afrikai unió által készített vizsgálat feltárta az RPF által elkövetett bűnöket, de ezeket nem minősítették „második népirtásnak”. (*Rapport-OUA*. 234. o.) Más források szerint a több tízezres nagyságrendű áldozatot szisztematikusan, egyes RPF vezetők jóváhagyásával ölték meg. A polémiaát egyes újonnan napvilágra került források és tanúvallomások tovább gerjesztik. Sok megfigyelőnek nem voltak korábban pontos információi az RPF által megszállt területeken történekről. Ezért kavart nagy vihart, amikor 2005-ben egy egykori RPA-tiszt, a Norvégiában politikai menedékjogot kapott Abdul Ruzibiza megjelentette könyvét tapasztalatairól, amelyben tételesen számol be az általuk elkövetett atrocitásokról, valamint arról, hogy az RPA követte el a Habyarimana elleni merényletet is. Bár a könyvben foglaltak sokakat nem győztek meg, sok kutató változtatta meg vagy árnyalta véleményét az RPF felelősségével kapcsolatban. (Abdul Ruzibiza: *Rwanda: L’histoire secrète*. Párizs: Panama, 2005.)
- 32 Algråd: *i. m.* 19. o.
- 33 Eugenia Zorbas: „Reconciliation in Post-Genocide Rwanda”. *African Journal of Legal Studies*, Vol. 1. No. 1. (2004). 6–47. o. A szerző idézi Mamdanit (46. o.).
- 34 Paul Jordan: „Witness to Genocide: A Personal Account of the 1995 Kibeho Massacre”. *ANZAC Day*, <http://www.anzacday.org.au/history/peacekeeping/anecdotes/kibeho.html>. A ruandai kormányforrások csak 300 halotról beszélnek.
- 35 *Rapport-OUA*. 237. o.
- 36 „Rwanda. Amnesty International Report, 2008”. <http://thereport.amnesty.org/eng/regions/africa/rwanda>.
- 37 African Rights: „Rwanda: Prisoner releases – A risk for the Gacaca system”. *Relief Web*, <http://www.reliefweb.int/rw/rwb.nsf/db900sid/SKAR-649GB8?OpenDocument>, 2003. január 16.
- 38 Algård: *i. m.* 38. o.
- 39 Morrill: *i. m.* 24–26. o.
- 40 Mgbako: *i. m.* 210. o. (jegyzet)
- 41 *Uo.* 217. o.

- 42 Jean-Pierre Chrétien: *Rwanda: Les médias du génocide*. Paris: Karthala, 1995. 359. o. Az „Inkotanyi” elnevezés jelentése kb. „harcosok”. Gyakran együtt szerepel az RPF névvel: RPF-Inkotanyi.
- 43 Mgbako: *i. m.* 220. o.
- 44 Francois Soudan: „»Je n’ai pas de temps a perdre« Le grand interview avec Paul Kagame”. *Jeune Afrique*, Vol. 46. No. 2351. (2006. január 29.)

Résumé

Purgatory and People’s Will: The Balance Sheet of the Rwandan Reconciliation Attempts

Fourteen years have passed since the outbreak of the Rwandan crisis. After the crisis the country faced so serious problems which had only rarely occurred in history yet. The world was watching the activities of the new government with great sympathy at first. However, the moral and material support was tied to national reconciliation.

Nevertheless, national reconciliation is not possible without the termination of the “culture of impunity”. The government claims that everyone’s responsibility should be investigated who have been arrested on charges of being suspects in the genocide in 1994. The government chose a special alternative because of the slowness of jurisdiction: it introduced an institution, the so-called Gacaca-courts, which are known in the traditional society, but which operate in a different way than the modern European counterparts. These courts, according to the government, express the will of the people, and they – together with another unique Rwandan institution, the Ingando-camps, which operate as a sort of “purgatory” and disseminate propaganda about the national unity – will serve reconciliation and the assimilation of the perpetrators efficiently.

The essay explores the contradictions between propaganda and practice, and it argues that the work of an institution, no matter how well it was conceived, cannot be efficient if a government applies double standard and is incapable of creating a consensus in the whole society.